

KOLONYAL MİRAS, KİMLİK VE BÖLGESEL İLİŞKİLER: ORTA ASYA'DA ENTEGRASYON PRATIĞI

Cengiz SÜRÜCÜ*

Central Asian Republics were faced with four irreconcilable international dynamics in the period of independence: integration into the international system, integration into the Commonwealth of Independent States, regional integration, and reinforcement of national independence. The process of integration in Central Asia is also a process of disintegration. This study aims to summarise this process of integration as well as to analyse the short and long-term limitations to it and to discuss the effects of the legacy of the colonial past and national resistance movements in the region.

Giriş

Orta Asya için bölgesel entegrasyon diğer bölgelerde bulunmayan özgün nitelikler taşımaktadır. Bunlardan ilk ve en önemlisi kuşkusuz bölge ülkelerinin Sovyetler Birliği'nin ardılı olmalarıdır. Sovyetler Birliği dağıldığı zaman geriye oldukça entegre bir ekonomik altyapı bırakmıştı. Bugün ulusal sınırlar olarak beliren sınırlar ile örtüşmeyen oldukça gelişmiş bir kara ve demiryolu ulaşım ağı bölge ülkelerini Rusya Federasyonu'na bağlamakla kalmıyor birbirlerine de bağlıyordu. Bişkek'i Oş'a bağlayan karayolu Özbekistandan geçmekte, Almatı ile Çimkent arasındaki ana ulaşım güzargahı birkaç yıl öncesine kadar Özbekistan topraklarına girmektedir. Benzer bir şekilde bölgenin su ve enerji şebekeleri ve endüstriyel coğrafyası (Rusya'nın Güney Sibirya bölgesini de içermektedir) bir bütündür. İlginçtir, Orta Asya entegrasyon tartışmaları entegre bir bölgenin pratik olarak dağılması sürecine eşlik etmiştir. Orta Asya entegrasyon tartışmalarına ve pratiğine özgünlük veren bir başka etken bölgenin Sovyetler Birliği öncesinde en azından yabancıların Türkistan olarak adlandırdıkları bir bütünlük göstermesiydi.

* ODTÜ, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi.

Avrasya Dosyası, BM Özel, İlkbahar 2002, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 273-291.

Bağımsızlık sürecinde Orta Asya ülkeleri birbiri ile bağdaştırılması zor olan dört uluslararası dinamik ile karşı karşıya kalmışlardır. Ana hatları ile uluslararası sisteme entegrasyon, Birleşik Devletler Topluluğu içinde entegrasyon, bölgesel entegrasyon ve ulusal bağımsızlığın pekiştirilmesi olarak özetlenebilecek olan bu öncelikler birbiri ile çelişmekteydi. Bu önceliklerden ancak sonuncusu günün gözdesidir. Orta Asya entegrasyon süreci aynı zamanda bir çözülme sürecidir. Bu makale ile Orta Asya entegrasyon süreci özetlenerek kısa ve orta vadede entegrasyon sürecini sınırlayan nedenler tartışılacaktır. Kolonyal mirasın bölgede bıraktığı izler, ulusal diriliş projeleri ve yoğunlaşan kimlik tartışmaları ile entegrasyon süreci ilişkilendirilmeye çalışılacaktır.

Uluslararası İlişkilerde Entegrasyon Tartışmaları

Uluslararası ilişkiler disiplininde entegrasyon tartışmalarını üç okulun kuramsal açılımları bağlamında izlemek olasıdır. Neorealist akademisyenler uluslararası ilişkilerin ana öğesinin dışarıya karşı tekil siyaset üretme kapasitesine sahip egemen ve rasyonel devletlerden oluştuğunu kabul ederler. Devletler üst egemen tanımadıkları için uluslararası alan anarşi olarak tanımlanır.¹ Devletlerin öncelikleri verilidir ve birbiri ile çatışma halindedir.² Son yıllarda verili önceliklerin tanımlanması konusunda neorealistler devletlerin ofansive (gücün azamileştirilmesi) ve defansive (güvenliğin azamileştirilmesi) önceliğine sahip olduğunu savunan gruplar olmak üzere ikiye ayrılmakla birlikte, devletlerin önceliklerinin önceden tanımlı olduğu konusu teorisinin ayırteci bir varsayımdır.³ Realist okulun ayırteci bir diğer özelliği uluslararası ilişkileri materyal güç dağılımındaki değişim ile açıklamasıdır.⁴

¹ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1979, s. 94; ve Stephen D. Krasner, *Structural Conflict: The Third World against Global Liberalism*, Berkeley: University of California Press, 1985, s. 28.

² Önceliklerin (preferences) verili varsayılması teorik çerçeveden iç politika, değerler, kültür gibi gibi değişenleri ayırtmalarına yarar. Çıkarlar (interests), ve stratejiler verili öncelikler çerçevesinde tanımlanır. Waltz, *Theory of International Politics*, ss. 18-37.

³ Birinci grup devletlerin güvenliği azamileştirdiğini savlarken ikincisi gücün azamileştirilmesinin asıl motivasyon olduğunu söyler. Jack L. Snyder, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1991; Fareed Zakaria, "Realism and Domestic Politics," *International Security*, Vol. 17, No. 1 Yaz 1992, ss. 177-198; Charles L. Glaser, "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help," *International Security*, Vol. 19, No. 3, Yaz 1994/95, ss. 50-90; Randall L. Schweller, "Neorealism's Status-Quo Bias: What Security Dilemma?" *Security Studies*, Vol. 5, No. 3, Bahar 1996, ss. 90-121; Stephen Brooks, "Dueling Realisms," *International Organization*, Vol. 51, No. 3, Yaz 1997, ss. 445-478; Stephen M. Walt, "The Progressive Power of Realism," *American Political Science Review*, Vol. 4, Yaz 1997, ss. 1-49.

⁴ Bu varsayımın okulun iç bütünlüğü açısından detaylı bir değerlendirmesi için bkz. Jeffrey W. Legro and Andrew Moravcsik "Is anybody still a realist," *International Security*, Vol. 24, No. 2, Sonbahar 1999, ss. 5-55.

Devletlerin egemenliğini sınırlayan ya da uluslararası örgütlere delege eden işbirliği realist okul için açıklaması güç bir kuraldışıdır. Realism, devletlerin egemen otoritelerini ancak baskı/zor karşısında delege etmelerini bekler. Devletler iki tarafından yararına olan mutlak kazanımlar değil görece kazanımlara göre politika ürettiklerine göre Almanya neden Avrupa Para Birliği için egemenliğini sınırlayan bir süreci zor karşısında olmadan kabullenmiştir? Neorealistlerin açıklamakta zorlandıkları bir oluşuma işaret etmektedir bu soru.

Uluslararası kurumlar devletlerarası güç dağılımını yansıtan yada yeniden üreten araçlardır.⁵ Kenneth Waltz'ın anlatımı ile devletler ikimizde kazanacak mıyız sorusundan fazla çok hangimiz daha çok kazanacağız sorusunu sorarlar. Avrupa entegrasyon süreci Sovyetler Birliğinden kaynaklanan ortak tehditin ürünüdür realistlere göre. Benzer biçimde Orta Asya entegrasyon süreci ancak üyelerin ortak bir tehdit algılamaları durumunda gerçekleşebilir. Tehditin boyutu ve tüm üyeler tarafından benzer şiddette algılanması gerekir. Neorealizm bir dış politika teorisi olmaktan çok, uluslararası politika teorisidir ve uluslararası sistemdeki güç dağılımının devletler düzeyinde benzer reaksiyonlar yaratmasını bekler. Devletlerin dış politika davranışları ile teoriyi yanlışlamaya çalışmak yada teoriden çıkarılan hipotezlerle devletlerin dış politikalarını açıklamak çokta anlamlı değildir.⁶ Ancak, aşağıda detaylı olarak tartışacağım nedenlerle Orta Asya entegrasyon tartışmalarına realist perspektiften bakılınca, Orta Asya ülkelerini çevreleyen uluslararası sistemde objektif olarak Rusya yada Çin kaynaklı tehditin var olduğu kabul edilse bile, bu tehditin bölge üyeleri tarafından algılanması süreci oldukça sorunludur.

Uluslararası işbirliğine ve kurumlara çok daha iyimser yaklaşan liberaller uluslararası anarşi içerisinde işbirliğinin olası olduğunu savunurlar.⁷ Uluslararası ilişkilerde işbirliği yerine çatışmanın egemen olması devletlerin belirsizlik koşullarında optimal olmayan politikalar üretmelerinden kaynaklanmaktadır. Realistlerin belirttiği gibi uluslararası sistemin yaptırım olanağının olmaması nedeni ile devletler işbirliğinin tek taraflı olarak istismar edileceği korkusu ile uzlaşmadan çekinirler. Uluslararası kurumlar ya da rejimler taraflara güven artırıcı

⁵ Mearsheimer, John J. "The False Promise of International Institutions". *International Security* vol. 19, No. 3 Yaz 1994, ss. 5-49; Jervis, R. "Realism, Neoliberalism and Cooperation: Understanding the Debate," *International Security*, Vol. 24, No. 1 Yaz 1999, ss. 42-63.

⁶ Elman Colin, "Horses for Courses: Why Not Neorealist Theories of Foreign Policy?" *Security Studies* 6 Sonbahar 1996, ss.7-53.

⁷ Robert O. Keohane, "After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy" Princeton: Princeton University Press, 1984.

enformasyon platformu sağlayarak, işbirliğinin maliyetini azaltarak, işbirliğine süreklilik beklentisi kazandırıp potansiyel getirisini artırarak ve ilişkilere şeffaflık kazandırarak bu ikilemi azaltır. Ancak, uluslararası örgütler olası istismardan kazanımın düşük, istismar edilmenin maliyetinin az, enformasyon alışveriş kanallarının tatmin edici ve işbirliğinin istismardan daha çekici görüldüğü durumlarda daha başarılı olmaktadır. Bu nedenle, liberaller işbirliğinin yaşamsal önem taşıyan konularda ya da güvenlik konularından başlamak yerine düşük yoğunluklu politika gerektiren alanlardan başlaması gerektiğini söylerler. Devletler arasında çatışma konusu olmayan teknik konularda sınırlı olarak başlayan işbirliği yeni teşvikler, değerler yaratarak, yeni çıkar grupları oluşturarak ve kurumsal kimlik kazanarak diğer alanlara yayılır.⁸

Çağdaş Realist ve liberal teoriler uluslararası ilişkilerde otorite kaynağının askeri güç mü, ekonomik güç mü olduğunu tartışırken, Kültürel yada Konstrüktivist olarak adlandırılan üçüncü grup yaklaşımlar materyal olmayan değişkenleri- bilgi, düşünce, ideoloji, söylem- gücü kurgulayan faktörler olarak uluslararası ilişkiler disiplinine taşımıştır. Konstrüktivist teoriler önceliklerin ve kimliklerin oluşum sürecini teoriye eklemleyerek uluslararası ilişkilerde objektif gerçekler olarak kabul edilen kategorilerin sosyal kurgu olduğunu savlarlar.⁹ Konstrüktivizmin uluslararası ilişkilere taşınmasında etkin rol oynayan Alexander Wendt, uluslararası ilişkilerin savaşçıl ya da barışçıl olmasının anarşi yada sistemdeki güçler dağılımının değil, devletler-arası pratiklerin ürettiği belirli bir kültürün paylaşılması olduğunu savunur.¹⁰ Devletlerin öncelikleri ve çıkarları (kimlikleri) sistemdeki diğer devletlerle olan ilişkiler ile kurgulandığından uluslararası yapıyı oluşturan pratiklerin yeniden kurgulanması olasıdır. Uluslararası sistemin nasıl çatışma ürettiği değil sosyal pratiklerin sistemi nasıl kurguladıkları ve aktörlerin ona nasıl sosyalleştikleridir araştırma programının temel sorusu.¹¹ Realistlerin uluslararası ilişkilerin evrensel yasaları olarak gördükleri yapılar belirli sosyal pratikler tarafından üretildiğinden tarihseldir ve insan pratiğinin değiştirme kapasitesine muhtaçtır.

⁸ Ernst B. Haas, "The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing" *International Organization*, Vol. 24, No. 4, Sonbahar, 1970, ss. 607-646.

⁹ Wendt, A. "Constructing International Politics", *International Security*, 20/1, Yaz-1995, ss.71-81

¹⁰ Alexander Wendt, "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics," *International Organization*, Vol. 46, No. 2 Bahar 1992, ss. 391-425.

¹¹ Nicholas G. Onuf, "World of Our Making" Columbia: University of South Carolina Press, 1989, Katzenstein, ed., "The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics", New York: Columbia University Press, 1996 ss. 1-32; Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory," *International Security*, Vol. 23, No. 1, Yaz 1998, ss. 172-173.

Konstrüktivistler, uluslararası ilişkilerin belirli kimlik algılamaları olmadan anlamlı olamayacağından hareket ederek devletlerin sistem içerisinde benlerini ve ötekileri kognitif olarak konumlamaları gerektiğini söylerler. Devletler karşılıklı iletişim içerisinde benlerini (kimliklerini) tanımlamaları sonrasında ancak önceliklerini, çıkarlarını ve politikalarını belirlerler.¹² Kimlik devleti zaman ve evren içerisinde konumlandığı gibi ötekileri ve onlar ile olan ilişkilerin formunu da belirler.¹³ Örneğin, Konstrüktivistlere göre devletlerin kimlikleri ve kendilerini bağlı hissettikleri uluslararası normlar tehdit algılarını ve ittifak oluşumunu realist yada liberal teorilerden daha iyi açıklamaktadır.¹⁴ Orta Asya örneğinde, Konstrüktivism, Kazakistan'ın Batılılaşma projesinin özgünlüğü nedeni ile tarihsel olarak tehdit algısını Rusya merkezli değil, Çin ve güney ülkeleri merkezli olarak kurguladığını, bu nedenle Rusya ile aynı ittifak sistemi içerisinde yer almasını jeopolitik değil kültürel olarak açıklayacaktır. Rus kolonyalizminin Kazak kolektif kimlik formasyonundaki bıraktığı izler anlaşılmadan Kazakistan'ın bölgesel politikalarında karşılaştığı sınırlamalar anlaşılacaktır (Konstrüktivistlere göre). Ayrıca Konstrüktivist teoriler kültürün değişebilirliğini dikkate alarak tarihsel değişimi daha iyi açıklayabildiklerini savlarlar.

Orta Asya Entegrasyon Süreci

Orta Asya (yeniden) entegrasyon süreci Sovyetler Birliği'nin resmi olarak dağıldığı 1991 yılının Aralık ayında başlar. Bu tarihte, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Rusya üç ülkeden oluşan Slav Birliği'ni kurunca Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev Orta Asya ülkelerinden oluşan bir Orta Asya Birliği kurulduğunu açıklamış ve bu birliği yeni oluşum içerisinde yer almak için kullanmak istemişti. Gerçekten de izleyen günlerde kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) tüm Orta Asya ülkelerini içeriyordu. BDT çerçevesinde 1992 Mayısında Taşkent Kolektif Güvenlik Antlaşması imzalanmış (Türkmenistan katılmamıştı), 1993 yılında da BDT Ekonomik Birliği Antlaşması sonuçlandırılmıştı.

¹² Ted Hopf, "The Promise of Constructivism in International Relations Theory," *International Security*, Vol. 23, No. 1, Yaz 1998), ss. 172-173.

¹³ Kültürel, yorumlamacı, eleştirel yada konstrüktivist olarak adlandırılan yaklaşımlar zaman zaman aynı aile içerisinde değerlendirilmekle birlikte (çoğunlukla realist yada liberaller tarafından), ortak noktaları kadar farklılıklarını da dikkate almak gerekir. Örneğin, disiplinin ana araştırma programları ve doğal olarak finans kaynakları ile ilişkilerini koparmak istmeyen Kültürel-konstrüktivistler liberallere eleştirel konstrüktivistlerden daha yakın durmaktadırlar. Bkz. Mark Hoffman, "Restructuring, Reconstruction, Reinscription, Rearticulation: Four Voices in Critical *International Theory*," *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 20, No. 1, Bahar 1991, Richard K. Ashley, "The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of *International Politics*," *Alternatives*, Vol. 12, No. 4, Ekim, 1987.

¹⁴ Hopf, "The Promise of Constructivism," ss. 186-187.

Ancak, ilk üç yıl içerisinde Ukrayna ve Kafkas lobisi (Azerbaycan ve Gürcistan) etkin bir ayak direme politikası ile Birleşik Devletler Topluluğunu ölü doğan bir bölgesel örgüt konumunda tutmayı başardılar. Rusya ve Kazakistan BDT'yi Avrupa Birliği modelinde entegrasyon platformu olarak görürken Ukrayna ve Kafkas grubu BDT'nin başarılı çözülmeyi sağlayan bir örgüt olarak kalmasını istiyorlardı.

BDT ülkeleri için ilk üç yıl aynı zamanda Rusya'nın yakın çevre politikasının radikal bir şekilde değiştiği, Atlantik grubu olarak adlandırılan reformist grubun Avrasyacı geleneğin baskısı karşısında iç ve dış politikalarında köklü revizyonlar yapmak zorunda kaldığı dönem olmuştur.¹⁵ Ukraynada Kravçuk, Azerbaycanda Elçibey, Gürcistanda Gamsakhurdiya iktidarı kaybetmiş, Çeçenistan'ı Rus tankları işgale başlamıştı.¹⁶ Rusya'nın reformist olarak bilinen dışişleri bakanının Orta Asya ülkelerinin başkentlerinde Rusça konuşan azınlıkların haklarının korunması ve çifte vatandaşlık tanınması yönünde sert demeçler verdiği, BDT içerisinde ödeme aracı olarak kullanılan Ruble banknotlarının bir gecede değiştirilerek BDT ekonomilerinin rehin alınmaya çalışıldığı bir atmosferde doğdu Orta Asya Ekonomik Topluluğu. 1993 Baharında Kırgızistan, Kasım ayında ise Özbekistan ve Kazakistan hiperenflasyon koşullarında Ruble Birliğini terkettiler. 1994 yılı aynı zamanda Nazarbayev'in Rusya'nın çifte vatandaşlık baskılarını savuşturmak için Avrasya Birliği projesini topluluk gündemine getirdiği yıl olarak hatırlanacaktı.¹⁷

1994 Temmuz'unda Almatı'da toplanan Özbek, Kazak ve Kırgız devlet başkanları ortak ekonomik, politik ve askerî politikalar oluşturulması yönünde prensip anlaşmasına vardıklarında bir anlamda Rusya'nın bölgeye yönelik sertleşen politikalarına yanıt veriyorlardı.¹⁸ Bağımsızlık ile birlikte uluslararası yansızlık politikası izleyeceğini ilan eden Türkmenistan'ın toplantıya katılmaması bölgesel sorunların ortak bir platformda çözülebilmesi için gerekli olan, taraflardan birisini projenin dışında bırakıyordu. Ayrıca, Tacikistanda İmamali Rahmanov yönetimi iç savaş nedeni ile dış politikada Moskova'ya bağımlı kaldığı için Rusya'nın dışında gelişen bir oluşumun içinde yer alması beklene- mezdi. Tacikistan topluluğa Rusya'nın gözlemci olarak katıldığı 1997

¹⁵ Webber, Mark, "CIS Integration Trends: Russia and the Former Soviet South", The Royal Institute of International Affairs, Londra 1997.

¹⁶ Sovyetler Birliğinin dağılmasını izleyen ilk üç yıldaki gelişmeler için bkz. Bremmer, I. Ve Taras, R. "New States New Politics: Building the Post-Soviet Nations," Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

¹⁷ Nursultan Nazarbayev in Avrasya Birliği projesinin ayrıntılı bir arka plan incelemesi için bkz. Cengiz Surucu, "Kazakistan-Russian Relations," yayınlanmamış Master Tezi, ODTÜ, Ocak 1998.

¹⁸ Interfax, 11 Temmuz 94, Foreign Broadcast Information Service, Sovyetler Birliği -94-133 (bundan böyle; FBIS-SOV), Integration Among Central Asian States At 'New Level' , 11 Tem. 1994.

yılında üye olacaktı. Bu toplantıda devlet ve hükümet başkanları ile dışişleri ve savunma bakanlıkları düzeyinde koordinasyon kurulları oluşturulması kararı alınarak inisiyatifin en önemli başarılarından birisi sayılabilecek olan Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası kuruldu. Bir yıl sonra yapılan devlet başkanları konseyinde beş yıl içerisinde ekonomik birlik kurulması konusunda prensip kararına varıldı.¹⁹

Topluluğun kurulmasını izleyen günlerde Orta Asya liderleri topluluğunun BDT karşısı olmadığı yönünde sık sık açıklama yapma ihtiyacı duymakla birlikte Nursultan Nazarbayev için Orta Asya'da entegrasyon BDT'ye karşı kullanılacak potansiyel bir pazarlık unsuruydu. Özbekistan ise BDT'nin eski Sovyetler Birliği coğrafyasında esen milliyetçilik rüzgarlarına ters düştüğünü düşündüğünden başarı şansının sınırlı olduğunu görmekte, bölgeyi ilgilendiren önemli konularda bölge bazında inisiyatiflerin geliştirilmesini vurgulamaktaydı. Türkmenistan dışındaki tüm Orta Asya ülkeleri 1992 Mayıs'ında Taşkent'te imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşmasına taraf olmakla birlikte, Özbekistan BDT Ortak Askeri Birlik oluşturulması ve BDT sınırlarının güvenliğinin ortak komutadan sağlanması konusundaki anlaşmaları hiçbir zaman imzalamadı. Kerimov yönetimi Nursultan Nazarbayev'in öncülük ettiği Avrasya Birliği gibi BDT içerisinde geliştirilen birliğin derinleştirilmesi yönündeki girişimlere hep şüphe ile yaklaştı.²⁰ Bu politikanın en belirgin sonucu Özbekistan'ın ilerleyen yıllarda Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşmasından çekilmesi olmuştur. Rusya merkezli oluşumlara kuşku ile bakan Özbekistan devleti için Aral Denizi, bölge enerji ve su kaynaklarının paylaşılması, Tacikistan iç savaşı gibi konular ancak Orta Asya Devletleri'nin ortak işbirliği ile çözülebilecek sorunlardı.

Ancak, Orta Asya Birliği'nin inisiyatif eksikliği, kaynak yokluğu, devletlerarası güven eksikliği gibi sorunlardan daha önemli handikapları vardı. Bunlardan en önemlisi 1996 yılında Biskek'te toplanan devlet başkanları konseyinde su yüzüne çıktı. Biskek'te devlet adamlarını bekleyen öncelikli sorun prensip anlaşmasına varılan üretim işbirliği, gümrük duvarları, ödemeler birliği gibi konularda somut adımların atılmasıydı. Bununla birlikte aynı yıl Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya BDT Gümrük Birliği çerçevesinde aralarındaki gümrük kontrollerinin kaldırılmasına karar vermişlerdi. Özbekistan'ın Orta Asya Ekonomik Topluluğu kapsamında gümrük duvarlarını kaldırması BDT Gümrük Birliğine *de facto* üye olması anlamına gelecekti. Kırgızistan ile Özbekistan arasında sık sık gündeme gelen su sorunu, Aral Gölü

¹⁹ Interfax, 18 Ocak 95, FBIS-SOV-95-243, Three Central Asia States To Stiffen Regional Security, 18 Ocak 1995.

²⁰ Interfax, 6 Nisan 95, FBIS-SOV-95-067, Interest in Close U.S. Cooperation, 6 Nisan 1995.

Projesi ve enerji alanında bölgesel işbirliği gibi konularda uzmanların görevlendirilmesi gibi somut olmayan kararlarla toplantı sona erdi.²¹

Özbekistan para biriminin konvertile olmaması, ulusal gümrük uygulamaları konusunda eşgüdümün sağlanamaması ekonomik entegrasyon çabalarının önünde engel olarak kaldı. Bununla birlikte ikili vergilendirmenin önlenmesi, Tacik iç savaşına çözüm bulunması için Birleşmiş Milletler gözetiminde Orta Asya Barış Gücü kurulması ve Kazakistan ile Özbekistan da ortak askerî hareketlerin yapılması gibi konularda başarı sağladı Bışkek toplantısı. 1997 yılında yapılan zirvede ortak parlamenterler konseyi kurulması beklenirken Topluluğa Tacikistan ve Rusya'nın gözlemci olarak alındığı duyuruldu.²² Bir yıl sonra ise topluluğun ismi Orta Asya Ekonomik Birliği olarak değiştirildi.

Orta Asya Ekonomik Birliği çoğu pratiğe geçirilemeyen anlaşmalar serisi olarak kalırken Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında kurulmuş olan Gümrük Birliği ikibin yılı sonbaharında Avrasya Ekonomik Topluluğu olarak yeniden yapılandırıldı.²³ Makalenin sonundaki ekte bölgenin iki güçlü ekonomisinin, Kazakistan ve Özbekistan'ın, 1994-99 yılları arasında bölge ülkeleri ile olan dış ticaret rakamları sunulmaktadır. Tablolar Orta Asya ülkeleri arasında dış ticaret hacminin artmadığına aksine gittikçe azaldığına işaret etmektedir. Kazakistan ve bir ölçüde Özbekistan her geçen gün dış ticaretlerini Rusya'ya bağımlı olmaktan kurtarmakla birlikte, ticaret yönelimleri bölge içine değil endüstrileşmiş ülkelere doğrudur.

Son yıllarda eski Sovyetler Birliği coğrafyası BDT, ECO, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi toplulukların yanında GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova, Özbekistan), Rusya-Beyaz Rusya Birliği, Şangay (Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan) gibi örgütlerin kurulmasına tanıklık etmektedir.²⁴ Bölgede mantar gibi çoğalan uluslararası örgütlerin başarı şansını BDT Gümrük Birliği'nin formal olarak deklere edildiği 1996 yılında, örgütün Entegrasyon Komitesi başkanı Esingarın kısaca özetlemekteydi; 'Devlet başkanları düzeyinde imzalanan anlaşmalar uygulanma aşamasında bürokratik ayak sürüme, ekonomik fizibilite elverişsizliği gibi nedenlerle tozlu raf-

²¹ Interfax, 6 Mayıs 96, FBIS-SOV-96-089, CIS: Central Asian Leaders Consolidate Interstate Relations 6 Mayıs 1996; ITAR-TASS 24 May 96, FBIS-SOV-96-102, Kyrgyzstan: Customs Posts To Be Removed on Kazakh Border, 24 May 1996.

²² Interfax, 23 Ağus. 96, FBIS-SOV-96-166, CIS: Russia, Tajikistan Admitted to Central Asian Union, 23 Ağus. 96.

²³ Interfax, Ekim 00 FBIS-SOV-2000-1006, Presidential Bulletin, 06 Ekim 2000.

²⁴ Rossiyskaya Gazeta in Russian 26 Ocak 00, FBIS-SOV-2000-0127, We Are No Longer Friends. But Are We Partners? Or Competitors?" 26 Ocak 2000.

.....
**Bu coğrafyada,
 Sovyetler Birliği'nin
 sağladığı entegrasyon
 mucizesi piyasa
 ekonomisi koşullarında
 değil komuta
 ekonomisinde
 sağlanmıştı ve aynı
 sürecin tekrarlanmasını
 beklemek aşırı
 iyimserlikti.**
 .....

lara terkediliyor...'²⁵ Esingarin'e göre bu coğrafyada, Sovyetler Birliği'nin sağladığı entegrasyon mucizesi piyasa ekonomisi koşullarında değil komuta ekonomisinde sağlanmıştı ve aynı sürecin tekrarlanmasını beklemek aşırı iyimserlikti.

Ekonomi alanındaki entegrasyon, güvenlik alanında bölge ülkeleri arasında var olan görüş ayrılıkları nedeni ile sınırlı bir gelişme kaydedebilmiştir. 1992 yılında başlayan Tacik iç savaşı, Rusya'nın

kalmamış, Özbekistan'a karşı sürekli kullanılan bir baskı aracı olmuştur. Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelmesini izleyen yıllarda, Özbekistan'ın güneyden algıladığı tehdit artmış, Tacik iç savaşının sonuçlandırılması Taşkent'in birinci önceliği haline gelmişti.²⁶ Ancak, Kazakistan ve Kırgızistan bölgesel güvenlik oluşumları konusunda BDT içerisindeki yükümlülükleri nedeniyle Özbekistan ile ters düşmekteydiler.

Taleban'ın 1997'de kuzeye ilerlemesi ile kuzey doğudaki dar bir bölgede tutunmakta zorlanan Tacik muhalefet güçleri ile Rahmanov rejimi arasında yıllardır sürümcemede kalan barış görüşmeleri anlaşma ile sonuçlanmıştı. Muhalefetin silâh bırakma ve düzenli orduya katılma pazarlıkları yaptıkları bir dönemde Namangan'da üç Özbek polislinin öldürülmesi olayı ile adı duyulan Özbekistan İslami Hareketi, (ÖİH) adlı örgüt, 1999 Şubat'ında Taşkent bombalama olaylarından sorumlu tutulmuştu.²⁷ Fergana Vadisi'nde başlatılan kapsamlı tutuklamalar ile hareketlenen bölgede Tahir Yuldaşev ve Cuma Namangani'nin komutasındaki ÖİH güçleri iki kez Tacik sınırından Fergana'nın Özbek ve

²⁵ Rosiskaya Gazeta, 17 Ağus. 96, FBIS-SOV-96-163CIS: Red Tape Blamed for Delays in Integration, 17 Ağus. 1996.

²⁶ Interfax, Aralık 95, FBIS-SOV-95-243, Three Central Asia States To Stiffen Regional Security 18Aralık 1995. 1994 yılı Tacikistan'da Özbekistan ile Rusya arasında iktidar mücadelesinin şiddetlendiği yıldır. Tacik muhalefetinin Afganistana sürülmesinden sonra 1994 Kasımında yapılan seçimlerde Rusya'nın destelediği Külyab kökenli İmamali Rahmanov a karşı Özbekistan, Hotlan bölgesinden Abdullajanov'u desteklemiş ancak seçimi bekleneneği gibi iktidarda olan Rahmanov kazanmıştı.

²⁷ Interfax, 24 Şubat 99, FBIS-SOV-1999-0224, Six bomb blasts in Tashkent February 16 left 15 people dead and over 100 injured, 24 Şubat 1999.

Kırgız tarafına saldırarak işgal girişiminde bulundu.²⁸ Cuma Namangani ve Yuldaşev'in Taleban rejiminden destek aldıkları, kışları Afganistan'da konuşlanıp, karların erimesi ile birlikte Tacikistan'dan Fergana'ya sızdıkları sıkça iddia edilmektedir.²⁹ Fergana'da başgösteren çatışmalar, Rusya'ya Özbekistan'ı köşeye sıkıştırmak için beklediği fırsatı sağlamış oldu.³⁰

Özbekistan'ın BDT güvenlik sisteminden koptuğu 1994 yılından beri bölgede ciddi bir radikal İslâmî tehdit olduğu savını Özbekistan'a karşı baskı aracı olarak kullanan Rusya, Fergana'da beliren istikrarsızlık ile birlikte Moskova merkezli bir güvenlik kuşağı oluşturulması için ısrarlı bir kampanya başlatmıştı. Fergana Vadisi'nde başgösteren istikrarsızlık sonrasında Rusya Badakşan bölgesinde konuşlandığı askeri birlikleri Özbekistan'ın Fergana sınırına kaydırmış ve izleyen yıllarda kapsamlı bir baskı politikası ile Özbekistan'ı BDT Ortak Güvenlik Örgütü içerisine çekmeye çalışmaktadır. Radikal İslam Rusya'nın elindeki en önemli kozdur. Taşkent bu baskılara uzunca bir süre kayıtsız kalırken, Kırgız ve Kazak hükümetleri nezdinde, ABD ve Türkiye'nin destek sağlayacağı bölgesel bir güvenlik örgütü kurulması için çaba harcıyordu. Ancak, ABD'nin bölge ülkelerine askeri teçizat ve 3-5 milyon dolar civarında sınır tahkimi yardımı dışında güvenlik teminatı verememesi, Taşkent'in hareket alanını daraltmıştı. Bu bağlamda, Özbekistan 2000 yılı sonbaharında Peşavar ve Aşkabat aracılığı ile Afganistan'ın kuzey eyaletlerine elektrik sağlamak karşılığında Taleban'ın ÖİH'ye desteğini kesmesi önerisini götürdü.³¹ Ayrıca, 1996 yılında Çin, Kazakistan, Rusya, Tacikistan ve Kırgızistan arasında Sovyetler Birliğinin Çin ile sınır bölgelerindeki silah yığınağını azaltmak ve Sovyetler sonrasında adı geçen ülkelerin sınırlarına uluslararası statü kazandırmak amacıyla başlattıkları ve sonraları Şangay Örgütü'ne dönüşen topluluğa aday olarak güvenlik arayışını sürdürdü. Özbekistan devlet başkanı Rusya ile güvenlik alanında yapılacak olan işbirliğinin Özbekistan topraklarına Rus askerlerinin geri dönmesi anlamına geleceğini bildiğinden, BDT Güvenlik Konseyi'nin çağrılarını reddederek daha esnek bir yapıya

²⁸ Der Spiegel, 23 Ekim 00, FBIS-NES-2000-1023, Kyrgyzstan's Akajev on Islamic Fundamentalism, Central Asian Stability, 23 Ekim 2000; Agence France Presse, Seven rebels, two Kyrgyz troops killed in three-hour battle, 12 Eylül 2000; Mashhad Voice of the Islamic Republic of Iran, 1 Mayıs 00, FBIS-NES-2000-0502, Iran Concerned About Uzbek Government, Opposition Standoff, 01 Mayıs 2000, ve Ahmad Rashid, 'Islamic Movement Of Uzbekistan's Incursion Assists The Taliban, *Central Asia Caucasus Analyst*, 13 Eylül 2000.

²⁹ Bkz. Rashid Ahmad, 'The Taleban: Exporting Extremism,' *Foreign Affairs*, Kasım/Aralık 1999, ss. 22-35.

³⁰ 'Calming the Ferghana Valley, Development and Dialog in the Heart of Central Asia', Report of the Ferghana Valley Working Group of the Center for Preventive Action, 1999, New York: The Century Foundation Press, s.48.

³¹ Rossiyskaya Gazeta, 10 Ekim 00, FBIS-NES-2000-1010, Implications of Uzbekistan's Separate Talks With Afghan Taleban Viewed, 10 Ekim 2000.

sahip olan ve en azından görünürde amaçlarını terörizm ile mücadele düzeyinde sınırlayan Şangay örgütüne katılmayı tercih etmiştir.³²

Orta Asya ortak güvenlik projelerini yakından ilgilendiren önemli bir gelişme 11 Eylül günü Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Pentagon'a yapılan saldırılar ile başlayan süreçtir. Avrasya coğrafyasında dengeleri kökünden sarsması beklenen yeni dönemde Özbekistan'da konuşlanan Amerikan askerleri, Barış İçin Ortaklık kapsamında NATO ile ilişki kuran Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya dışındaki ülkeler ile ilk kez askerî angajmanlara girdiği sürecin kuşkusuz en önemli gelişmesidir. Bu sürecin diğer bir ayağı bölge ülkeleri ile Türkiye arasında sınırlı ve oldukça ihtiyatlı geliştirilen askerî işbirliği projeleridir. Belli ölçülerde üç ülke askerî personelinin Türkiye'de eğitim görmesinden, geçen yıl imzalanan Kazakistan ve Özbekistan'a askerî teçizat sağlanmasına varan işbirliği süreci Türkiye'nin Afganistan'a Barış Gücü göndermesi hazırlıkları ile yeni bir boyut kazanacaktır. ABD, bölge ülkeleri ile işbirliğinin geliştirilmesinin önündeki en büyük engel olarak terörizm ile mücadele adı altında kapsamlı insan hakları ihlalleri yapılması ve muhalefetin baskı altında tutulmasını gösteriyordu. Onbir Eylül bu çekinceyi ortadan kaldırarak bir anlamda ABD'nin Orta Doğu'da içine düştüğü çelişkinin aynısını Orta Asya dış politikasında yeniden üretmiştir.

11 Eylül'ü izleyen günlerde Bişkek'te yapılan Şangay Toplantısı'na katılmayı reddeden Kerimov Özbekistan üzerindeki Rusya baskının ABD'nin bölgede artan askerî etkinliği oranında azalacağını hesaplamaktadır. Hatta, 11 Eylül öncesinde, Şangay Örgütü çerçevesinde Ağustos ayında kurulan Bişkek merkezli 'Acil Müdahale Gücü'ne Özbekistan katılmamıştır.³³

Özbekistan'ın günündeki Hanabad üssünde konuşlanan Amerikan askerî birliklerinin statüsü Özbekistan ile 7 Ekim'de yapılan askerî işbirliği anlaşması ile belirlenmiştir. Time dergisi anlaşmayı izleyen günlerde anlaşmanın Amerikan askerlerinin Özbekistan da uzun süreli olarak kalmasını öngördüğünü iddia etti. Ancak Özbekistan'daki Amerikan varlığı Taliban iktidarı düştükten sonra oluşturulan koalisyona hükümeti ve Rusya ile yapılacak olan müzakerelere bağlı görülmektedir.³⁴

³² Interfax, 25 Eylül 00, FBIS-SOV-2000-0925, President slams Russian Media for Hying tension regarding Islamic extremists, 25 Eylül 2000,

³³ Acil Müdahale Gücüne Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan katılmıştır. RFE/RL KYRGYZ NEWS, Rapid reaction forces to hold first exercises in August, 2 Ağustos 2001, www.rfl.org

³⁴ Time, 15 Ekim 2001. İlginç bir tesadüftür, Hanabad Sovyet askerlerinin Afganistan I işgal için kullandıkları askerî üstü. Washington Post, U.S. operated secret alliance with Uzbekistan, Ekim 14, 2001.

Kolonyal Miras, Ulusal Kimlik ve Entegrasyon

Eski Sovyet Cumhuriyetlerinin tümünde olduğu gibi Orta Asya ülkeleri de Sovyetler Birliği sonrası dönemde birbiri ile pekde bağdaşmayan öncelikler ile karşı karşıya kaldılar. Ulus devletlere yeni ve özgün bir kimlik tanımlamak, tarihi yeniden yazmak, ekonomik, politik ve sosyal kurumları yeniden kurgulamak gerekmektedir. Ulus devlet sisteminin mantığı bunu gerektirmekteydi. Ancak, eski Sovyet cumhuriyetleri aynı zamanda tarihte hiç olmadığı kadar global bir uluslararası sisteme doğdular. Bağımsız Orta Asya ülkelerini çevreleyen uluslararası gidişat bölgesel ekonomik-siyasi işbirliği ve entegrasyon yönündeydi. Ulus-devlet mantığı modern tarihte hiç olmadığı kadar sorgulanmaktaydı. Orta Asya ülkelerinin formal olarak bir çok bölgesel işbirliği ve entegrasyon projesinin içine girmesi ancak aynı zamanda bu projeleri paralize eden ayak direme siyaseti gütmeleri bir oranda bir kimlik arayışının sonucudur.

Orta Asya ülkelerinde süregiden ulusal kimlik oluşturma politikaları ve bölgesel entegrasyon süreci birbiri ile örtüşmeyen öncelikler taşımaktadır. Ulusal proje 'içerdekiler' ile 'dışardakiler' arasındaki sınırların derinleştirilmesini isterken, entegrasyon en nihayetinde bu sınırları inceltmek en azından tartışmaya açmak demek. Ulusal kimlikleri canlandırması beklenen canlı tarih ya da kolektif hafıza Sovyet ideolojik aygıtı tarafından yoğurulmuştur. Bekleneceği gibi, yeni bağımsız devletlerin entelektüelleri ulusal kimlikleri canlandırma projelerini uygularken Sovyetlerin yarattığı taslak ulusal kimliğe, millî tarihe, folk-löre, ulusal kültüre ve dile mantık ve çerçeveye dokunmadan içerik kazandırmaya başladılar.³⁵ Herşey aynıydı aslında, sadece sosyalizme ve Stalin'e ilişkin sayfalar yeniden yazıldı. Tarih yeniden kurgulanırken kalemlere sosyalist realizm değil ulusçuluğun duygusallığı ve renkli dili yön vermeye başladı. Özbekistan Lenin heykellerini Timur ile değiştireyor, Özbek tarihinden sosyalist gerçekçiliğin karamsar tasvirlerini siliyor, Kazakistan hem Abay'ı yeniden keşfediyor hem de Ablay Han, Kenesarı, Kabanbay Batır, Bogenbay Batır gibi Sovyet tarihçiliğinde tozlu raflara terkedilen daha birçok ulusal kahramanı anıtlştırıyor.³⁶ Ulus devlet tarihçileri en azından bir zamanlar yabancıların Türkistan olarak adlandırdıkları coğrafyada farklı ulusların hep var olduğunu vurgulamaya özellikle özen göstermekteler.³⁷ Bu noktada bölgede egemen

³⁵ Bkz. Roy, Olivier, The new Central Asia: the creation of nations, London ; New York : I.B. Tauris, 2000.

³⁶ İlginçtir, bu rönasanas Kazakistanda merkezi devlet eliyle değil yerel eşraf eliyle yapıldığından aynı zamanda tehlikeli olabilecek bir yerelleşme, bölünme eğilimi göstermektedir.

³⁷ Tarihçilerin tamamını bu şekilde değerlendirmek gerçeği yansıtmamakla birlikte egemen düşüncenin bu yönde olduğunu söylemek haksızlık olmayacaktır sanıyorum.

olan Stalin versiyonu ulusçuluktur. Stalin projesine en kuşkuyla yaklaşan ülke olan Özbekistan diğer bölge ülkeleri tarafından revizyonist ve tehlikeli olarak algılanmaktadır. Gerek Tacikler gerekse Kazaklar ve Kırgızlar Özbekistan ile aralarında Sovyetlerin çizdiği sınırların meşruiyeti konusunu zaman zaman resmî olmayan ağızlardan dile getirmekteler.

Sovyetler Birliği'nin mirası Orta Asya'nın bölge halkları tarafından nasıl algılandığı konusunda oldukça belirgin bir rol oynamaktadır. Bölge insanları arasında Sovyetler Birliği öncesinde var olan yerleşik kavimler ile göçebe kavimler arasındaki farklılıklar, hanlar ve emirler arasındaki savaşlar, sosyalist ideoloji doğrultusunda yeni ulusların kurulanması sürecinde malzeme olarak kullanılmıştı. Kolonyal devlet hem bu farklılıkları kullanmış, hemde onları somutlaştıran, derinleştiren dinamikleri bölgeye taşımıştır. Örneğin, Sovyetlerin yarattığı ulus parametreleri, Kazaklar ile Özbekler arasında tarihi bir rekabeti kolektif bilinçte kalıcı hale getirmiştir. Özbekler arasında yaygın olan görüş Kazakların Ruslaşmış, ulusal kültürlerini, millî değerlerini yitirmiş, asimile olmuş bir toplum oldukları yönündedir. Kazaklar arasında ise var olan yaygın kanı, Özbeklerin köktendinci, geleneksel ya da gerici, yeniliklere kapalı, kısaca doğulu bir toplum oldukları şeklindedir. Bu tip tipolojiler sadece uluslar düzeyinde değil yerel, bölgesel, ya da kabile bazında da oldukça yaygındır. Ulus devlet projelerinin zayıflığı yüzeyselliği ile doğru orantılı olarak etkin olmaktadır bu imajlar. İlk bakışta zararsız gibi görünen önyargılar, kanılar ve imajlar gerçekte oldukça derin, köksalmiş bakış açılarının, yönelimlerin, yada dünya görüşlerinin sıradan bir dille kısa, çarpıcı ve oldukça etkin bir şekilde dışavurumudur. Bölgede var olan bu kırıklar baz alınacak olursa örneğin kuzeyli bir Kazak için Çimkentli Kazak Sovyet modernleşme projesinin başarısızlığının bir göstergesidir. Doğulu yada güneyli olarak kalmıştır Çimkentli, ayrıcalıklı modern kuzeyli Kazak üst kimliği ile ilişkisi sorunludur.

Bölgesel entegrasyon projeleri resmî anlaşmaların ötesinde ortak bir kimlik tanımı üzerinde uzlaşma gerektirmektedir. Avrupalı olmak gibi üye ülkelerin kendilerini içerisinde tanımladıkları kültürel birlik yada üstünlük algısı varsayılr. Rus kolonyalizmi Türkistan olarak adlandırılan entiteyi sadece Orta Asya haline getirmemiş aynı zamanda "Orta Asya ve Kazakistan"a dönüştürmüştür. Rusya merkezli modernleşme projesi bölgeyi ulus devletlere bölmenin ötesinde daha derin bir sınır çizmiştir, bu sınırı belirleyen kıstaslar ulus devlet kıstasları ile örtüşmemektedir. "Kuzey-Güney" sınırı sadece bölgesel bütünlük algısı ile değil yaratılmaya çalışılan ulus devletlerin dinamikleri ile de ters düşmektedir. Kazakistan'da Çimkent, Jambul ve Kızıl Orda, Kırgızistan'da Oş ve

Batken büyük oranda güneyin bir parçasıydı, kuzeyli Kazak ya da Kırgız için ise modernleşmek güney ile bağlarını koparmak, Rus kültürüne entegre olmak demektir.

Orta Asya entegrasyon tartışmalarında Kazakistan açısından dikkate alınması gereken bir nokta Kazakların toplumsal bilincinde yer etmiş olan coğrafi ve tarihsel olarak mahkum oldukları Çin ile Rusya arasına sıkışmış olma duygusudur. 18. yüzyılda Kazakistan üzerinde yoğunlaşan Cungar akınları karşısında Kiçi Cüz (Batı Kazakistan) Hanı Abul Hayır Han Rus Çariçesi ile anlaşma imzalayarak Kazakların karşı karşıya buldukları coğrafi ve politik ikilemi Rusya ile anlaşma sağlayarak çözüme stratejisi üretmişti. Bu geçici anlaşma Rusya'nın bölgeye yayılma sürecinde bölgenin siyasi olarak parçalanmışlığını kullanmasına öncülük etmiş ve kalıcı bir politika haline dönüştürülmüştür. 19. yüzyıl sonlarında kısmen bölgedeki Rus kolonyal devlet mekanizması içerisinde, çoğunlukla da Tatar ve Osmanlı entelektüelleri aracılığı ile bölgede yeni bir entelektüel sınıfın doğmuştur. Osmanlı aydınlarının Fransız Devrimi'ni ve Fransız modernleşmesini örnek almalarına benzer bir şekilde yeni Cedit aydınlanmacıları Rus modernleşme projesine benzer bir projenin bölgede uygulanması için çaba harcamışlardır. Bu entelektüel oluşum üzerinde bölgede gelişen ulusçuluk akımı hiç bir zaman Rusya ile ilişkisini net olarak tanımlayamadı. Buna rağmen Rus kolonyal aygıtı yerel modernleşme projesine karşı etkin bir engelleme-bastırma politikası izlemişti.

Çarlık Rusya'ya karşı geliştirilen bu yerel modernleşme projelerini ustaca kullanan Bolşevikler Ceditleri Sovyetler Birliği ile ittifak yapmaya ikna ettiler. Stalin tarafından kanlı bir şekilde bozulan bu ittifak Ceditleri ve ulusçuluk projelerini yetmiş yıl kamu alanından yasakladı. Ancak, Rus kolonyalizmi bir modernleşme projesi olarak bölgede hegemonyasını sürdürmüş oldu. Ceditlerin ortadan kaldırılması ile bölgede egemenliği sağlayan Bolşevikler, 1930'ların ortasından itibaren Stalin'in ölümüne kadar Komünist Partisi birinci sekreterliğine Kazakistan dışından gönderilen Rusları, ikincil pozisyonlara kuzey yada Orta Jüz olarak bilinen bölgeden kadroları atama politikası izlemişti. Bu stratejinin mantığı Orta Jüz kökenli entellektüellerin Rus kültürüne ve Rus diline daha yakın olmasıydı.

1960'larla birlikte başlayan Brejnev iktidarında, Kremlin ile SSCB'ne bağlı cumhuriyetler arasındaki ilişki yerelleşme olarak adlandırılabilircek bir yumuşama dönemine girmişti. Gerek cumhuriyetler üzerindeki Moskova baskısı aksamaya başlamış gerekse cumhuriyetlerde Sovyet eğitim sistemi ile yetişen önemli bir entellektüel kitle oluşmuştu. Bu sürecin Kazakistan'daki yansıması Dinmuhammed Kunayev'in Kazak

Komünist Partisi lideri olmasıdır. Dinmuhammed Kunayev liderliğinde Kazak entelektüeller oldukça sınırlı koşullarda Kazak kimliğinin yeniden tanımlanması, geleneksel sosyal dokunun korunması sürecini başlatmış oldu. Sonraki iki onyılıda Kazak entellektüeller Komünist Partisi ve devlet kadrolarında etkinlik kazanmaya başladılar.³⁸

Gorbaçev'in Brejnev kadrolarını pasifize ederek Moskova'nın cumhuriyetler üzerindeki kontrolünü yeniden sağlamak amacıyla Kunayev yerine Ukrayna'dan gönderilen Gennadi Kolbin'i parti birinci sekreterliğine atadığı 1986 yılının Aralık ayı Kazak tarihinde "Kara Jeltoksan" olarak geçen ayaklanmaya neden olmuştur. Nursultan Nazarbayev bu ayaklanma ile başlayan gerginlik sonucunda 1989 yılında iktidara gelerek Kunayev döneminde başlatılan kadro geleneği korunabilmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açan milliyetçilik dalgalarının ateşleyicisi olan Jeltoksan olayları Kazak devlet kadrolarında artık Kazakların egemen olacağına işaretini veriyordu.

Nazarbayev liderliğindeki Kazak devlet eliti Kazak kültürü, dili, tarihi ve kimliğinin ülkede yeniden seçkin ayrıcalıklı üst kimlik haline dönüştürülmesi projesini uygularken, Russofil ya da Avrasyacı olarak adlandırılan ve Rus kültürüne yakın entelektüeller ile çıkar çatışmasına düşmesi kaçınılmazdı. 'Kuzey-Güney' çatlağı Kazakistan ile Rusya'nın ilişkisi, dil sorunu, azınlıkların statüsü gibi konularda belirginleşmeye başladı. Bu bağlamda, 1994-95 devlet krizinde gündemde olan sadece ekonomik kriz ve parlamentonun devlet başkanına direnmesi değil, aynı zamanda Rus dilinin statüsü, Ruslara çifte vatandaşlık verilmesi ve Kazakistan'ın uluslararası yönelimiydi.³⁹ Kazak entellektüeller arasında Russofil olarak bilinen Oljas Süleymanov Meclis Kürsüsünden milliyetçi Kazak entelektüelleri köylü olarak niteliyor, gerekirse başkanlık için aday olacağını söylüyordu. Süleymanov'un Roma büyükelçisi olarak atanması benzer bir ünlü ismin Serikbolsın Abdildin'in pasifizasyonu ile son bulan kriz Kazakistan'ın gerek iç politikada, gerekse uluslararası ilişkilerde denge politikası izlemesi zorunluluğunu vurguluyordu.⁴⁰ Son beş yılda Kazakistan milliyetçi bir sürece girmiştir ancak bu sürecin göz önünde bulundurmamak zorunda olduğu bir çok iç ve dış faktör bulunmaktadır. Bu anlamda Kazakistan'ın Rus modernleşmesi ile olan

³⁸ Sovyetler Birliği Döneminde Kazak Komünist Partisi İkinci Sekreterliği yapmış Rus siyasetçi ile mülakat, Almatı Ağustos 2001. İsim yazarda gizlidir.

³⁹ Amerkulov, Nurlan and Masanov, Nurbulat, 'Kazakhstan ne imeyet budutshogo bez Rossii', *Karavan*, 4 February 1994.

⁴⁰ Sarsembayev Azamat, 'Imagined Communities: Kazak Nationalism And Kazakification In The 1990s' *Central Asian Survey*, 18.3, 1999, ss. 319-346.

ilişkisini tartışması alternatif projeler geliştirmesi kaçınılmaz ancak kuşaklar sürecek yavaş ve sancılı bir süreç olacaktır.⁴¹

Sonuç

Orta Asya'da tarih boyunca şu yada bu nedenle sembolik olarak kalan sınırlar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen yıllarda da gerek sınırları belirleyen uluslararası düzenlemelerin zaman alması, gerekse bölge insanının toplumsal hafızasında gerçekliği olmaması nedeniyle uzun yıllar sembolik, pratik olarak tanınmayan idarî bölünmeler olarak kaldı. Tacikistan'ın Leninabad bölgesininin sınır Özbek şehirleri ile ilişkisini kesen bir sınır yasal olarak var olsa da pratik olarak işlevsel kalmaya mahkumdu.⁴² Çimkent'in Taşkent ile ilişkisini koparan bir sınırın ya da Oş'u Özbek Fergana'sından ayıran ulusal sınırların yöre insanının bilincinde gerçeklik kazanması kuşaklar sürecek bir pazarlık, ancak bastırma-direnış süreci sonucunda gerçekleşebilirdi. Üstelik, Sovyetler Birliği'nin bölgede bıraktığı belkide en kalıcı miras ulusal kimliklerin muğlak, yerel, ulus-altı bağların güçlü olmasıydı.⁴³

Ancak, Fergana'da başgösteren çatışmalar ile başlayan süreç birbiri ile çelişen iki dinamiği bölgeye taşıyarak entegrasyon çalışmalarının en azından görünür gelecek için belirsizliğe itilmesine neden oldu. Bu dinamiklerden birisi bölge ülkeleri arasında ortak tehdit algısının belirgin olarak artmasıdır. Realist bir perspektiften artan tehdit oranında entegrasyonun motivasyon kazanması beklenebilir. Koşut bir gelişme ise ortak tehdit algısının aynı zamanda ülkeler arasında güven bunalımı yaratmasıdır. İlk kez bölge halkları sınır bölgelerinde askerî hareketlerin yapılmasına, sınırların tel örgülerle, mayınlarla kapatılmasına, gümrüklerde vize uygulamalarına tanıklık etmekte. Sembolik sınırlar, tarihte hiç olmadığı kadar gerçek görünmektedir (son iki yıldır).⁴⁴ Kazakistan güney sınırında gerçekleştirdiği askerî tatbikatlarda silahları ile

⁴¹ Kazakistan'da Avrasyacı perspektifi için bkz, İkerbayev, E. 'Evraziyaşıldık Doktrinası Sayası Kozgalis, Medeni Kubilis Jene Integratsiyalık Tesil Retinde', *Sayasat*, 2-3, Şubat-Mart 2000, Almatı, s. 51-58; Azimbay Galı, 'Russofilii I Russofilii v Kazakosefere', *MegaPolis*, Almatı, 17 Eylül 2001.

⁴² Orta Asya ulusal sınırların meşruiyet kazanamamış olmasının canlı örnekleri ile doludur. Örneğin, Tacikistan'ın Sokh bölgesini Özbek Ferganasına bağlayan sınır kapısında mevcut vize rejimi gece saat oniki ile sabah saatleri arasında de facto olarak kaldırılmakta ve gümrük memurlarına verilen rüşvet karşılığında geleneksel ticaret ilişkileri korunmaktadır. Almatı ile Bişkek arasındaki sınır kapısı ise bölgedeki güç mücadelesini anıtlştırırcasına devasa kapılar ile iki ülkeyi birbirinden ayırmaktadır. Bu sınır ayrıca bölge ülkelerinin tehdit algılarının yönü konusunda çarpıcı bir kanıttır.

⁴³ Bkz. Roy, Olivier, 'The New Central Asia', .

⁴⁴ Interfax , 28 Ocak 00, FBIS-SOV-2000-0128, Ministries To Probe Kazakh-Uzbek Border Incident, 28 Ocak 2000; 'Uzbekistan i Kazakistan: Problemi Mejdugosudarstvennigh Atnoşenii,' *Tsentralnaya Aziya*, No: 3-4 Mart-Nisan 2001, Almatı, s. 26-28.

düşmanı sınırın güneyine yerleştirmekte, Özbekistan, Oş ve Batken sınırına yerleştirdiği mayınlar ile sınırın iki tarafında da yer alan Özbekler için anlaşılması güç kimlik sorunları yaratmaktadır.⁴⁵

Kolonyal modernleşme projesi Orta Asya halkları için kuşaklar sürececek bir hesaplaşma sürecini geride bırakarak sona erdi. Bölge ülkeleri için kolonyal geçmiş ile hesaplaşmak geleceği nasıl kurgulayacakları anlamına gelmektedir. Görünürde bu hesaplaşma kolonyal devletin çizdiği parametreler içerisinde gerçekleştiğinden bölgesel entegrasyon değil, çözülme süreci yaşanmaktadır. Sovyet modernleşmesi Orta Asya'da beş ayrı ulus yaratma projesi uygulamış ancak ideolojik nedenlerle ulusçuluğun kamu alanından yasaklanması sonucunda ulusaltı kimlikler totaliter devletin yok ettiği kamu alanının yerini alan savunma, korunma formasyonları olarak toplumsal yaşamda süreklilik kazanmıştır. Sovyetler Birliği çelişik politikalar ile başarısız ulus-devlet formasyonları yaratmıştır, sınırları ve kurumları olan ancak içeriği doldurulamayan ulus projeleri bırakmıştır geriye miras olarak. Bir yandan bölge bölünmüş diğer yandan bu bölünmeyi meşrulaştırması beklenen ulus dili kamu alanından dışlanmıştır. İlginçtir, bölgede canlanan yeni ulusçuluk da Sovyetler Birliği'nin entellektüel mirası üzerinden gelişmekte ve bu anlamda bölgesel entegrasyon projelerinin dinamikleri ile ters düşmektedir. Sovyetler Birliğinin başarısızlığını bölgesel entegrasyon dinamiklerine eklemek yeni elitin elinde ve sorumluluğundadır.

⁴⁵ Cumagulov, Sultan, 'Mejdu Kirgizstanom I Uzbekistanom Prodoljayutsa pograniçenie Konflikta,' Tsentralnaya Aziya, Şubat 2001, RFE Daily News, 'New Mine Blast On The Kyrgyz-Uzbek Border,' 28 June 2001, www.rfe.org ; IWPR's Reporting Central Asia, No. 60, Uzbek Mines Killing Their Own 27 Ağustos 2000.

EK: **Kazakistan'ın Geleneksel Olarak İhracat/İthalat Yaptığı Ülkeler ile Dış Ticaret Rakamları**
Toplam ithalat/ihracat hacminin %'desi olarak

	1994		1995		1996		1997		1998		1999	
	ex	Imp	ex	Imp	ex	imp	ex	imp	ex	imp	ex	imp
Rusya	44.4	39.5	45.1	49.9	42.0	54.8	35.2	45.8	29.6	39.4	19.8	
36.7												
Özbek	3.6	1.9	2.9	7.1	3.4	2.1	2.3	1.5	2.2	2.2	1.2	2.4
Kırgız	1.9	0.9	1.4	0.8	1.9	2.2	1.0	1.5	1.2	1.2	1.1	0.8
Türkmen	0.8	0.2	0.9	6.3	0.7	4.2	0.8	1.1	0.2	0.5	0.2	0.5
Tacikis	0.3	0.3	0.8	0.3	1.0	0.4	0.9	0.2	0.8	0.1	0.8	0.1
B.Rusya	1.4	2.3	1.0	2.0	0.8	2.8	0.7	1.4	0.4	1.4	0.2	1.1

Kaynak: IMF Country Report, Ocak 2001, Rapor No: 01/20; IMF Staff Country Report, No: 98/84, Ağustos 1998.

Özbekistan'ın Geleneksel olarak İhracat/İthalat yaptığı Ülkeler ile Dış Ticaret Rakamları
Toplam ithalat/ihracat hacminin %'desi olarak

	1994		1995		1996		1997		1998		1999	
	ex	Imp	ex	Imp	ex	imp	ex	imp	ex	imp	ex	imp
Rusya	46.3	60.6	53.4	58.9	50.06	65.4	55.4	60.8	57.4	57.6	00.9	00.9
57.0												
Kazak	18.5	12.6	16.1	16.9	11.4	14.6	13.1	15.5	13.3	17.8	14.8	14.8
15.5												
K>rg>z	6.1	4.1	4.6	2.9	8.0	1.2	3.6	1.5	5.6	2.2	3.7	1.8
Türkmen	10.4	8.7	9.0	5.1	16.6	1.1	6.1	1.9	4.5	1.1	9.5	1.2
Tacik	13.4	9.9	9.6	4.0	6.5	1.5	7.1	5.0	13.3	1.7	12.0	2..3

Kaynak: IMF Staff Country Report 00/36 Mart 2000 ve IMF Staff Country Report, 98/116 Ekim 1998.